

«Особливості розгляду спорів про визнання правочинів недійсними»

24. Міні – лекція 6. “Наслідки вчинення правочину за межами дієздатності”.

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ДІЄЗДАТНІСТЬ

1. Для того, щоб брати участь у цивільних правовідносинах, фізична особа повинна бути наділена цивільною правосуб'єктністю.

Цивільна правоздатність, як здатність мати цивільні права та цивільні обов'язки, визнається за всіма фізичними особами з моменту народження.

Цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання. Цивільну дієздатність має фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними (ч. 1 ст. 30 ЦК).

Дієздатність, як і правоздатність, за своєю юридичною природою є суб'єктивним цивільним правом, яке перебуває в тісному зв'язку з особою носія. Зміст цього суб'єктивного цивільного права фізичних осіб передбачає такі повноваження:

1) здатність фізичної особи своїми діями набувати цивільних прав та створювати для себе цивільні обов'язки;

2) здатність самостійно здійснювати цивільні права та виконувати обов'язки;

3) здатність нести відповідальність за невиконання цивільних обов'язків.

На відміну від правоздатності, яка рівною мірою визнається за всіма фізичними особами, дієздатність не може бути однаковою. Закон визначає кілька різновидів дієздатності:

- повна дієздатність;
- дієздатність фізичних осіб у віці від 14 до 18 років (неповнолітніх);
- дієздатність фізичних осіб у віці до 14 років (малолітніх).

В окремих випадках, встановлених законом, обсяг цивільної дієздатності фізичної особи може бути обмежено, а також особу може бути визнано недієздатною.

2. Як і будь-який учасник цивільного обороту, юридична особа має бути наділена правоздатністю та дієздатністю.

Цивільна правоздатність юридичної особи має загальний (універсальний) характер, тобто вона здатна мати такий самий обсяг цивільної правоздатності, що й фізична особа, крім тих прав, які за своєю природою можуть належати лише людині, наприклад, право на життя, здоров'я, честь, гідність тощо. При цьому, окремі види діяльності, перелік яких встановлюється законом, юридична особа може здійснювати після одержання нею спеціального дозволу (ліцензії). Іноді за рішенням суду обсяг цивільної правоздатності юридичної особи може бути обмежено. Цивільна правоздатність юридичної особи виникає з моменту її створення і припиняється з дня внесення до єдиного державного реєстру запису про її припинення (ст. 91 ЦК).

Цивільна дієздатність юридичної особи виникає одночасно з виникненням у неї цивільної правоздатності. Цивільна дієздатність юридичної особи здійснюється або через систему органів юридичної особи, або, у випадках, встановлених законом, через своїх учасників. Орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, зобов'язана діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень (ст. 92 ЦК).

2. ВИПАДКИ ВЧИНЕННЯ ПРАВОВОЧИНУ ЗА МЕЖАМИ ДІЄЗДАТНОСТІ

Відповідно до ч. 2 ст. 203 ЦК особа, яка вчиняє правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності.

Відтак недотримання вказаної вимоги відповідно до ч. 1 ст. 215 ЦК є однією із підстав недійсності правочину.

Згідно з положеннями ЦК правочинами, вчиненими з порушенням вимоги щодо належної дієздатності сторони, можуть визнаватись правочини, вчинені:

малолітньою або неповнолітньою особою (ст.ст. 221, 222 ЦК);

обмежено дієздатною або недієздатною особою (ст.ст. 223, 226 ЦК);

без дозволу органу опіки та піклування (ст. 224 ЦК);

тимчасово недієздатною особою (ст. 225 ЦК);

юридичною особою без наявності необхідного дозволу (ліцензії) (ст. 227 ЦК).

3. ВЧИНЕННЯ ПРАВОЧИНІВ МАЛОЛІТНЬОЮ ОСОБОЮ (ст. 221 ЦК)

1. Цивільну дієздатність фізичної особи до 14 років (малолітньої) називають частковою. Переважно більшість її прав здійснюють її батьки (усиновлювачі) чи опікун, які є її законними представниками та діють від її імені в її інтересі. Однак у ст. 31 ЦК України визначено низку прав, які неповнолітня особа може здійснювати самостійно:

- вчинення дрібних побутових правочинів;
- здійснення особистих немайнових прав на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом.

2. Правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість.

3. Усі інші правочини вчиняються законними представниками малолітньої особи в її інтересах, але у випадку вчинення малолітньою особою правочину за межами своєї дієздатності такий правочин може бути схваленим у подальшому. Способом схвалення особами, що зазначені в ч. 1 ст. 221 ЦК, правочину, вчиненого малолітнім за межами його часткової дієздатності, є заявлення претензії до іншої сторони протягом одного місяця. Тобто бездіяльності (мовчанню) зазначених осіб закон об'єктивно надає значення схвалення правочину (вчинення правочину). Цей місячний строк слід відраховувати від дня, коли батьки (усиновителі), опікун дізнались про вчинення малолітнім правочину за межами своєї часткової дієздатності. Інші способи несхвалення правочину (звернення до органу опіки та піклування, до адвоката), крім звернення з претензією до іншої сторони, не можуть мати будь-якого юридичного значення. Вони не є перешкодою для висновку про схвалення правочину зазначеними особами. Звернення до суду з позовом про визнання такого правочину недійсним слід прирівняти до заявлення претензії до іншої сторони правочину.

4. Отже, стаття 221 ЦК не визнає безумовно нікчемним правочин, що вчинений малолітньою особою за межами її часткової цивільної дієздатності, зміст якої визначається ст. 31 ЦК. Законодавець допускає можливість наступного схвалення такого правочину батьками чи усиновлювачами, або одним із них, з ким малолітній проживає, або опікуном. Учинення малолітнім та наступне схвалення зазначеними особами правочину, що потребує нотаріального посвідчення, є неможливим. Не може такий правочин, учинений малолітнім, визнаватись дійсним і відповідно до ст. 220 ЦК.

5. Тільки за умови несхвалення правочину батьками (усиновлювачами), опікуном, тобто заявлення ними у встановлений строк претензії, правочин визнається ч. 1 ст. 221 ЦК нікчемним.

6. Якщо правочин з малолітнім учинено на його користь, суд може визнати його дійсним. З таким позовом до суду може звернутись будь-яка заінтересована особа (батьки, усиновителі, опікун, орган опіки та піклування, навчально-виховний заклад тощо). Не позбавлена такого права й інша сторона правочину.

7. Правило про повернення в натурі всього, що одержане кожною із сторін за нікчемним правочиним, який учинений з участю малолітньої особи (про двосторонню реституцію), розділене на дві частини. У ч. 3 ст. 221 ЦК ідеться про обов'язок дієздатної

сторони повернути все одержане за таким правочином батькам (усиновителям) чи опікунові малолітнього. Та обставина, що тут не вказується на обов'язок дієздатної сторони у разі неможливості повернення отриманого в натурі відшкодувати його вартість за цінами, які існують на день відшкодування, не є підставою для твердження про те, що таке відшкодування не допускається. Якщо повернення отриманого за правочином в натурі є неможливим, відшкодування його вартості здійснюється на підставі загального правила абзацу другого ч. 1 ст. 216 ЦК.

У ч. 4 ст. 221 ЦК ідеться про обов'язок батьків (усиновлювачів) або опікуна повернути дієздатній стороні все одержане за таким правочином. Таким чином, обидві сторони нікчемного правочину з участю малолітньої особи повинні повернутись до первинного майнового стану. У разі неможливості повернення в натурі одержаного за таким правочином стосовно недієздатної сторони в ч. 4 ст. 221 ЦК встановлено обов'язок відшкодувати вартість отриманого за цінами, що існують на момент відшкодування.

8. На дієздатну сторону, крім обов'язку повернути все отримане за нікчемним правочином з участю малолітнього чи відшкодувати його вартість грошима, покладається також обов'язок відшкодування збитків, що завдані іншій стороні укладенням такого правочину. Такий обов'язок на дієздатну сторону покладається за наявності особливої умови: якщо вона знала або могла знати про вік другої сторони. Така сторона, вимагаючи стягнення збитків, повинна довести наявність цієї умови. Вона не може посилатись на інші суб'єктивні обставини як на підставу відшкодування збитків. У ч. 4 ст. 221 ЦК зазначається на відшкодування збитків, завданих «укладенням недійсного правочину».

9. Двостороння реституція застосовується і в тих випадках, коли обома сторонами правочину є малолітні. Але як виняток із загального правила ч. 1 ст. 216 ЦК у разі неможливості повернення майна в натурі відшкодування його вартості грошима проводиться батьками (усиновлювачами) чи опікуном, якщо буде встановлено, що вчиненню правочину або втраті майна, яке було передане за цим правочином, сприяла винна поведінка зазначених осіб (тими із батьків, дії чи бездіяльність яких мають ознаку вини). Ті з батьків чи інших відповідних осіб, вина яких відсутня, не повинні відшкодовувати грошима вартість отриманого, яке не може бути повернуте. За відсутності вини зазначених осіб відшкодування вартості одержаного за правочином, укладеним з обох сторін малолітніми особами, якщо повернення одержаного в натурі неможливе, не проводиться. Наявність спеціального правила ч. 5 ст. 221 ЦК та незазначення в ньому про відшкодування майнової та моральної шкоди не виключає відшкодування майнової і моральної шкоди на підставі загального правила ч. 2 ст. 216 ЦК, бо ч. 5 ст. 221 ЦК встановлює особливі правові наслідки недійсності правочину тільки стосовно можливості відшкодування вартості отриманого. Стосовно відшкодування майнової та моральної шкоди ч. 5 ст. 221 ЦК ніяких особливостей правових наслідків недійсності правочину не встановлює. Це дає підстави для застосування до недійсних правочинів, передбачених ст. 221 ЦК, загального правила ч. 2 ст. 216 ЦК.

10. Відповідно до ч. 6 ст. 221 ЦК у разі укладення правочину неповнолітнім (особою віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років) з особою віком до чотирнадцяти років (малолітньою) застосовуються ті ж наслідки, що і при укладенні правочину між неповнолітніми з обох сторін (ч. 3 ст. 222 ЦК). Це означає: 1) повернення сторонами в натурі отриманого за правочином; 2) відшкодування вартості отриманого за неможливості повернення отриманого в натурі за рахунок батьків або осіб, які їх замінюють, якщо вони своєю винною поведінкою сприяли вчиненню правочину або втраті майна, що було предметом правочину; 3) відшкодування майнової та моральної шкоди на підставі ч. 2 ст. 216 ЦК при цьому не виключається, але це стосується тільки батьків (осіб, які їх замінюють), що сприяли вчиненню правочину своїми винними діями чи бездіяльністю.

4. ВЧИНЕННЯ ПРАВОЧИНІВ НЕПОВНОЛІТНЬОЮ ОСОБОЮ (ст. 222 ЦК)

1. Цивільну дієздатність фізичних осіб віком від 14 до 18 років (неповнолітніх) визначено як неповну. Обсяг дієздатності неповнолітніх визначається ст. 32 ЦК України та є достатньо широким, однак не таким, як за повної цивільної дієздатності. Неповнолітні особи

можуть набувати для себе цивільних прав або самостійно (у випадках, що передбачені законом), або за згодою батьків (усиновителя, піклувальника).

Самостійно вони вправі:

- вчиняти дрібні побутові правочини. При цьому, правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість;
- здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом;
- розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами;
- бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи;
- укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку).

Решту своїх прав фізичні особи у віці від 14 до 18 років вправі здійснювати за згодою батьків (усиновителів) чи піклувальника. При цьому, згоду батьків (усиновлювачів) або піклувальника на вчинення неповнолітньою особою правочину щодо транспортних засобів або нерухомого майна має бути письмово нотаріально посвідчено.

Згоду на вчинення неповнолітньою особою правочину має бути одержано від будь-кого з батьків (усиновлювачів). У разі заперечення того з батьків (усиновлювачів), з яким проживає неповнолітня особа, правочин може бути здійснено з дозволу органу опіки та піклування.

2. Правочин, що вчинений неповнолітньою особою за межами її неповної цивільної дієздатності без згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальника може бути схвалений цими особами відповідно до ч. 1 ст. 221 ЦК, що виключає в подальшому визнання правочину судом недійсним. На таке схвалення повністю поширюються правила абзаців першого та другого ч. 1 ст. 221 ЦК про суб'єктів, що можуть схвалити правочин (у цьому випадку замість опікуна правочин може схвалити піклувальник), про способи схвалення, строки схвалення. У випадках, передбачених ст. 71 ЦК, схвалення піклувальником правочину, в якій би формі воно не відбувалось, можливе тільки за умови одержання дозволу органу опіки та піклування.

Відповідно до ст. 71 ЦК опікун не має права без дозволу органу опіки та піклування: 1) відмовитися від майнових прав підопічного; 2) видавати письмові зобов'язання від імені підопічного; 3) укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, в тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири; 4) укладати договори щодо іншого цінного майна. Піклувальник має право дати згоду на вчинення правочинів, передбачених частиною першою цієї статті, лише з дозволу органу опіки та піклування.

3. Правочин, вчинений неповнолітньою особою за межами її неповної дієздатності без згоди батьків (усиновлювачів), піклувальника, є оспорюваним. Він може бути визнаний судом недійсним. Позов про визнання такого правочину недійсним можуть пред'явити особи, що мають право давати згоду на вчинення правочину, — орган опіки та піклування, а також члени сім'ї, близькі родичі, інші заінтересовані особи, у тому числі і неповнолітня особа, що вчинила такий правочин. При цьому під “заінтересованістю” особи мається на увазі інтерес до відновлення порушеного права або інтересу особи, а оскільки права дієздатної сторони правочину не порушувались внаслідок того, що інша сторона не мала повної дієздатності, то дієздатна сторона не може розглядатись як заінтересована особа – позивач.

4. При укладенні правочину з обох сторін неповнолітніми застосовується те ж за змістом правило ч. 3 ст. 222 ЦК, що й загальне правило, передбачене ч. 1 ст. 216 ЦК (двостороння реституція та відшкодування одержаного за неможливості повернути в натурі за цінами, що існують на день відшкодування).

5. Якщо ж у неповнолітнього немає достатніх коштів для відшкодування вартості одержаного за правочином у зв'язку з неможливістю його повернення в натурі, батьки (усиновлювачі), піклувальник зобов'язані відшкодувати іншій стороні збитки за умови, що

вони своєю поведінкою сприяли вчиненню правочину або втраті майна, яке було предметом правочину. Тут законодавець відступив від загальної чотирьохкомпонентної схеми наслідків недійсності правочину (повернення отриманого, відшкодування його вартості, відшкодування збитків, відшкодування моральної шкоди) і відніс відшкодування вартості до категорії збитків. Тут мається на увазі, що є особа, зобов'язана відшкодувати вартість отриманого за правочином, яке (отримане) не збереглося. Якщо ж ця особа неспроможна здійснити відшкодування, особа, що відповідає субсидіарно (батьки, усиновлювачі, піклувальник), відшкодовують збитки. Це не виключає застосування в таких випадках до батьків (усиновлювачів), піклувальника правила, що встановлює обов'язок відшкодувати збитки і моральну шкоду, якщо вони своїми винними діями сприяли вчиненню правочину. При цьому відшкодування вартості одержаного за правочином є однією із складових частин збитків. За відсутності ознаки сприяння в поведінці батьків (усиновлювачів) або піклувальника вони не можуть нести обов'язку відшкодування збитків.

5. ВЧИНЕННЯ ПРАВОЧИНІВ ОБМЕЖЕНО ДІЄЗДАТНОЮ ОСОБОЮ (ст. 223 ЦК)

1. В окремих випадках законодавець визначає умови, за яких фізичну особу може бути обмежено в цивільній дієздатності, тобто на яких підставах та в якому порядку їй може бути зменшено обсяг здатності своїми діями набувати та здійснювати цивільні права та створювати і виконувати цивільні обов'язки. При чому можливе обмеження як неповної, так і повної дієздатності.

Обмеження неповної цивільної дієздатності неповнолітніх можливе лише за наявності достатніх підстав, наприклад, учинення дій, що свідчать про нездатність неповнолітнього самостійно й вільно розпоряджатись своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами. Строк такого обмеження встановлюється судом і не може перевищувати моменту набуття неповнолітнім повної дієздатності. Окрім цього, суд може достроково скасувати своє рішення про обмеження неповної дієздатності, якщо обставини, які були підставою для прийняття судом цього рішення, зникли (ч. 5 ст. 32 ЦК). У цьому разі особа знову набуває неповної (часткової) дієздатності в тому обсязі, що існував до цього обмеження.

Обмеження повної цивільної дієздатності допускається у разі, якщо фізична особа, яка набула повної дієздатності:

- 1) страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними;
- 2) зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище.

Оскільки обмеження повної дієздатності фізичної особи є істотним втручанням в її правовий статус, то і здійснити це можна лише за рішенням суду. Повна цивільна дієздатність фізичної особи вважається обмеженою з моменту набрання законної сили рішенням суду про це (ч. 4 ст. 36 ЦК).

Правовими наслідками обмеження повної дієздатності фізичної особи є встановлення судом над нею піклування. Тобто всі правочини щодо розпорядження майном та інші правочини, що виходять за межі дрібних побутових, вчиняються особою, цивільну дієздатність якої обмежено, за згодою піклувальника. Окрім цього, заробіток, пенсію, стипендію, інші доходи особи, яку обмежено в цивільній дієздатності, одержує та розпоряджається ними піклувальник. Однак обмеження цивільної дієздатності фізичної особи не впливає на обмеження її деліктоздатності.

Якщо підстави для обмеження повної дієздатності фізичної особи зникли, наприклад, особа припинила зловживати спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо, суд поновлює повну цивільну дієздатність фізичної особи та припиняє піклування над нею.

2. Правочин, учинений особою, яка судом обмежена у дієздатності, без згоди піклувальника може бути згодом схвалений відповідно до правил ч. 1 ст. 221 ЦК.

Якщо такий правочин не схвалений, він є оспорюваним. У межах строку позовної давності він може бути визнаний судом недійсним. Але це можливе тільки за умови, якщо буде встановлено, що він суперечить інтересам самого підопічного, членів його сім'ї або осіб, яких він відповідно до закону зобов'язаний утримувати. Якщо таке не буде встановлено, договір не може бути визнаний недійсним, хоч би вчинення його за межами дієздатності було належно встановлено.

До визнання судом недійсним правочину, що вчинений обмежено дієздатною особою за межами її дієздатності, його умови повинні застосовуватись, в тому числі і судом при вирішенні цивільних спорів.

При визначенні наслідків недійсності правочинів, передбачених ст. 223 ЦК, застосування за аналогією ст. 222 ЦК є неможливим, оскільки застосуванню підлягають загальні правила ч. 1 та 2 ст. 216 ЦК.

6. ВЧИНЕННЯ ПРАВОЧИНІВ НЕДІЄЗДАТНОЮ ОСОБОЮ (ст. 226 ЦК)

1. Крім обмеження в цивільній дієздатності фізичної особи, її може бути за певних обставин визнано недієздатною. Недієздатність фізичної особи — це нездатність фізичної особи власними діями набувати цивільних прав і виконувати цивільні обов'язки.

Підставою визнання фізичної особи недієздатною є хронічний, стійкий психічний розлад здоров'я, внаслідок якого вона не здатна усвідомлювати значення своїх дій або керувати ними (ст. 39 ЦК). І лише за наявності цих підстав суд може за заявою заінтересованих осіб винести рішення про визнання особи недієздатною. За загальним правилом, фізична особа визнається недієздатною з моменту набуття рішенням суду законної сили. Однак у випадках, якщо від часу виникнення недієздатності залежить визнання недійсним шлюбу, договору або іншого правочину, момент визнання фізичної особи недієздатною суд може встановлювати з урахуванням висновку судово-психіатричної експертизи та інших доказів про психічний стан особи (ст. 40 ЦК).

Наслідками визнання фізичної особи недієздатною є встановлення над нею опіки, тобто абсолютно весь спектр можливих цивільних прав (обов'язків) фізичної особи здійснюються (виконують) опікуни, в тому числі й обов'язки з відповідальності.

У разі, якщо підстави для визнання особи недієздатною зникли, наприклад, особа видужала або значно поліпшився її психічний стан, внаслідок чого у неї поновилася здатність усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними, суд, за позовом опікуна, органу опіки та піклування, поновлює цивільну дієздатність особи та припиняє опіку над нею.

2. Відповідно до абзацу першого ч. 1 ст. 226 ЦК лише дрібні побутові правочини, вчинені особами, про яких ідеться у цій статті, можуть бути схвалені відповідно до правил ч. 1 ст. 221 ЦК. Право схвалення таких правочинів належить опікунові.

Учинений недієздатною особою правочин судом може бути визнаний дійсним, якщо буде встановлено, що він учинений на користь дієздатної особи. «Вчинений на користь» — це означає відповідну об'єктивну оцінку правочину, а не наміри дієздатної сторони. Право пред'явлення позову належить опікунові. Це спеціальне правило виключає звернення з позовом інших заінтересованих осіб, хоч би вони і посилались на ч. 2 ст. 15 ЦК, що передбачає право будь-якої особи на захист інтересу.

Якщо правочин, що вчинений недієздатною особою, не набув ознак дійсного внаслідок його схвалення або визнання дійсним судом, застосовується двостороння реституція. При цьому за наявності будь-яких сумнівів щодо нікчемності правочину кожна сторона може пред'явити позов, що містить вимоги і про встановлення нікчемності правочину, і про повернення того, що передане іншій стороні в натурі.

Зазвичай достатньо звернутись тільки з позовом про повернення того, що було передане іншій стороні.

Що стосується відшкодування вартості одержаного за нікчемним правочином у разі неможливості його повернення в натурі, то таке правило в ч. 3 ст. 226 ЦК сформульоване тільки щодо дієздатної сторони. При цьому, як і у випадках, що передбачені ст. 216, 221 і 222 ЦК, відшкодування здійснюється за цінами, що існували на момент відшкодування.

Недієздатна сторона (опікун) несе обов'язок відшкодувати вартість одержаного за неможливості його повернення в натурі лише в тих випадках, коли вчиненню правочину чи втраті майна, яке було предметом правочину, сприяла винна поведінка опікуна. Це правило поширюється не тільки на випадки незбереження майна внаслідок вини опікуна, а й на випадки, коли повернення одержаного неможливе з об'єктивних причин, але вчиненню правочину винними діями сприяв опікун.

3. Не зважаючи на те, що у ст. 226 ЦК не йдеться про відшкодування збитків, це не виключає такої можливості. Воно можливе відповідно до загального правила ч. 2 ст. 216 ЦК. Стосовно обов'язку дієздатної сторони відшкодувати моральну шкоду встановлена особлива умова: відшкодування моральної шкоди можливе за умови, що дієздатна сторона знала про психічний розлад або недоумство другої сторони або могла припустити такий стан. Інша вина дієздатної сторони не може бути підставою для вимоги до неї про відшкодування моральної шкоди.

ЗГОДА ОРГАНУ ОПІКИ І ПІКЛУВАННЯ ОПІКУНУ/ПІКЛУВАЛЬНИКУ (ст. 224 ЦК)

У окремих випадках для вчинення правочину необхідною є згода органу опіки та піклування.

Згідно з ст. 224 ЦК правочин, вчинений без дозволу органу опіки та піклування (*стаття 71 цього Кодексу*), є нікчемним. На вимогу заінтересованої особи такий правочин може бути визнаний судом дійсним, якщо буде встановлено, що він відповідає інтересам фізичної особи, над якою встановлено опіку або піклування.

Відповідно до ст. 71 ЦК опікун не має права без дозволу органу опіки та піклування: 1) відмовитися від майнових прав підопічного; 2) видавати письмові зобов'язання від імені підопічного; 3) укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, в тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири; 4) укладати договори щодо іншого цінного майна. Піклувальник має право дати згоду на вчинення правочинів, передбачених частиною першою цієї статті, лише з дозволу органу опіки та піклування.

Крім того, 01.01.2006р. набув чинності Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей», відповідно до ст. 12 якого органи опіки та піклування здійснюють контроль за дотриманням батьками та особами, які їх замінюють, житлових прав і охоронюваних законом інтересів дітей відповідно до закону. Для вчинення будь-яких правочинів щодо нерухомого майна, право власності на яке або право користування яким мають діти, необхідний попередній дозвіл органів опіки та піклування, що надається відповідно до закону.

Таким чином, *необхідно розмежовувати випадки, коли така згода повинна надаватись опікуну/піклувальнику та батькам/усиновлювачам. У першому випадку порушення такої вимоги тягне нікчемність договору, у другому – оспорюваність.*

Наприклад, в ухвалі **Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11.03.2015р. у справі №6-2412св15** вказано наступне:

«...Скасовуючи рішення суду першої інстанції та відмовляючи в задоволенні позову ПАТ «Державний ощадний банк України», суд апеляційної інстанції виходив із того, що оскільки на час укладення спірного договору іпотеки у будинку, який є предметом іпотеки, проживали дружина відповідача та їхній малолітній син ОСОБА_9, 2001 року народження, то при укладенні договору іпотеки сторонами не виконано вимоги ст.17 Закону України «Про охорону дитинства» та ст. 12 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» щодо отримання дозволу органу опіки та піклування.

Виходячи із цього, апеляційний суд, посилаючись на положення ч. 6 ст. 203, ч. 2 ст. 215 та ст. 224 ЦК України, дійшов висновку про те, що спірний договір іпотеки, який укладений батьком дитини без попередньої згоди органу опіки та піклування і яким порушено право малолітньої дитини на проживання у житловому будинку, є нікчемним.

Однак з таким висновком апеляційного суду погодитися не можна з огляду на наступне.

Згідно із п. 3 ч. 1 ст. 71 ЦК України, опікун не має права без дозволу органу опіки та піклування укласти договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, в тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири.

Відповідно до ч. 1 ст. 224 ЦК України, правочин, вчинений без дозволу органу опіки та піклування (ст. 71 цього кодексу), є нікчемним.

Однак, ст. 71 ЦК України передбачено правочини, вчинені опікуном та піклувальником, а не батьками.

Судом встановлено, що спірний договір іпотеки укладався рідним батьком малолітнього ОСОБА_9 (а не опікуном, оскільки рішення про встановлення опіки та піклування над останнім в матеріалах справи відсутнє).

За таких обставин апеляційний суд вирішуючи спір, невірно проаналізував указані норми закону та дійшов до передчасного висновку щодо нікчемності спірного договору іпотеки...».

8. ЗГОДА ОРГАНУ ОПІКИ І ПІКЛУВАННЯ БАТЬКАМ/УСИНОВЛЮВАЧАМ (ч. 6 ст. 203, ст. 215 ЦК)

1. Відповідно до ч. 6 ст. 203 ЦК правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами), не може суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей, а недодержання цієї вимоги в момент вчинення правочину підставою для визнання його недійсним згідно з ч. 1 ст. 215 ЦК.

2. За змістом п. 44 Постанови Пленуму ВССУ «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин» від 30.03.2012 № 5 згідно зі статтею 32 ЦК, статтею 177 СК та статтею 17 Закону України від 26 квітня 2001 року № 2402-III "Про охорону дитинства" батьки не мають права без дозволу органу опіки і піклування укласти договір, який підлягає нотаріальному посвідченню або спеціальній реєстрації, відмовлятися від належних дитині майнових прав, здійснювати розподіл, обмін, відчуження житла, зобов'язуватися від імені дитини порукою, видавати письмові зобов'язання.

У зв'язку із наведеним суди повинні виходити із того, чи мала дитина право власності на предмет іпотеки чи право користування предметом іпотеки на момент укладення договору іпотеки. Будь-які дії, вчинені без згоди іпотекотримача після укладення договору іпотеки (наприклад, реєстрація неповнолітньої дитини в житловому будинку, народження дитини після укладення договору іпотеки) не є підставою для визнання такого договору недійсним із підстави невиконання вимог закону про отримання згоди органу опіки та піклування.

Положення статті 12 Закону України від 2 червня 2005 року № 2623-IV "Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей", яка вимагає попередньої згоди органу опіки і піклування для здійснення будь-яких правочинів стосовно нерухомого майна, право користування якими мають безпритульні діти, діють з 1 січня 2006 року і на договори, укладені до цієї дати, не поширюються (стаття 58 Конституції України).

3. Відсутність реєстрації дитини у відповідному житловому приміщенні не є доказом відсутності у неї права користування таким приміщенням.

Згідно з **постановою ВСУ від 27.01.2016 р. у справі № 6-1055цс15** судам необхідно в кожному конкретному випадку перевіряти на момент укладення оспорюваного договору наявність у дитини права користування житловим приміщенням, яке може ґрунтуватися на документальній підставі (наприклад, довідка про наявність зареєстрованих осіб на житловій площі, серед яких зазначено й дитину) або на законі (ст. 29 ЦК України); за відсутності реєстрації дитини в спірному приміщенні на момент укладення оспорюваного договору – з'ясувати наявність у дитини іншого місця проживання.

Відтак у **постанові ВСУ від 10.02.2016р. у справі № 6-1793цс15** вказано наступне:

«...Статтею 2 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» передбачено, що реєстрація місця проживання чи місця перебування особи або її відсутність не можуть бути умовою реалізації прав і свобод, передбачених

Конституцією, законами чи міжнародними договорами України, або підставою для їх обмеження.

За змістом зазначених норм матеріального права за умови встановлення місця проживання батьків (усиновлювачів) або одного з них, місцем проживання фізичної особи, яка не досягла десяти років є місце їх проживання, а відсутність або наявність факту реєстрації за цим місцем проживання сама по собі не впливає на реалізацію права на свободу вибору місця проживання...».

4. Правочин, вчинений батьками (усиновлювачами) з порушенням вищевказаних вимог є оспорюваним. Зокрема, у **постанові ВСУ від 06.04.2016р. № 6-589цс16** зазначено наступне:

«...Згідно зі статтею 16 ЦК України визнання правочину недійсним є одним з передбачених законом способів захисту цивільних прав та інтересів осіб, а загальні вимоги щодо недійсності правочину передбачені статтею 215 цього Кодексу.

Так, відповідно до частини першої статті 215 ЦК України підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами першою - третьою, п'ятою та шостою статті 203 цього Кодексу.

Недійсним є правочин, якщо його недійсність установлена законом (нікчемний правочин). У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається. Якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна зі сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин) (частини друга, третя статті 215 ЦК України).

При вирішенні позову про визнання недійсним оспорюваного правочину підлягають застосуванню загальні приписи статей 3, 15, 16 ЦК України, які передбачають право кожної особи на судовий захист саме порушеного цивільного права. За результатами розгляду такого спору вирішується питання про спростування презумпції правомірності правочину й має бути встановлено не лише наявність підстав недійсності правочину, передбачених законом, але й визначено, чи було порушене цивільне право особи, за захистом якого позивач звернувся до суду, яке саме право порушене, в чому полягає його порушення, оскільки залежно від цього визначається необхідний спосіб захисту порушеного права, якщо таке порушення відбулось.

Згідно зі статтею 17 Закону України «Про охорону дитинства» (у редакції, яка була чинною на час укладення спірного договору іпотеки) батьки не мають права без дозволу органу опіки та піклування укладати договір, який підлягає нотаріальному посвідченню або спеціальній реєстрації, відмовлятися від належних дитині майнових прав, здійснювати розподіл, обмін, відчуження житла, зобов'язуватись від імені дитини порукою, видавати письмові зобов'язання.

За змістом частини шостої статті 203, частини першої статті 215 ЦК України правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами) і суперечить правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей, може бути визнаний судом недійсним. Такий правочин є оспорюваним».

9. КРИТЕРІЇ ДІЙСНОСТІ ШОТЕКИ, УКЛАДЕНОЇ БЕЗ ЗГОДИ ОРГАНУ ОПІКИ ТА ПІКЛУВАННЯ

Водночас, сам по собі факт відсутності згоди органу опіки та піклувальника на укладення договору батьками або усиновлювачами не є безумовною підставою для визнання правочину недійсним.

З цього приводу у **постанові ВСУ від 09.11.2016р. №668/13508/14-ц** зазначено наступне:

«...Згідно зі статтею 16 ЦК України визнання правочину недійсним є одним з передбачених законом способів захисту цивільних прав та інтересів осіб, а загальні вимоги щодо недійсності правочину передбачені статтею 215 цього Кодексу.

Так, відповідно до частини першої статті 215 ЦК підставою недійсності правочину є недодержання в момент вчинення правочину стороною (сторонами) вимог, які встановлені частинами першою — третьою, п'ятою та шостою статті 203 цього Кодексу.

Недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний правочин). У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не вимагається. Якщо недійсність правочину прямо не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий правочин може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний правочин) (частини друга, третя статті 215 ЦК України).

При вирішенні позову про визнання недійсним оспорюваного правочину підлягають застосуванню загальні приписи статей 3, 15, 16 ЦК України, які передбачають право кожної особи на судовий захист саме порушеного цивільного права. За результатами розгляду такого спору вирішується питання про спростування презумпції правомірності правочину й має бути встановлено не лише наявність підстав недійсності правочину, передбачених законом, але й визначено, чи було порушене цивільне право особи, за захистом якого позивач звернувся до суду, яке саме право порушене, в чому полягає його порушення, оскільки залежно від цього визначається необхідний спосіб захисту порушеного права, якщо таке порушення відбулось.

Відповідно до частин другої та третьої статті 12 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» неприпустимо зменшення або обмеження прав і охоронюваних законом інтересів дітей при вчиненні будь-яких правочинів стосовно жилих приміщень.

Органи опіки та піклування здійснюють контроль за дотриманням батьками та особами, які їх замінюють, житлових прав і охоронюваних законом інтересів дітей.

Згідно зі статтею 177 СК України та статтею 17 Закону України «Про охорону дитинства» батьки не мають права без дозволу органу опіки та піклування укласти договір, який підлягає нотаріальному посвідченню або спеціальній реєстрації, відмовлятися від належних дитині майнових прав, здійснювати розподіл, обмін, відчуження житла, зобов'язуватись від імені дитини порукою, видавати письмові зобов'язання.

За змістом частини шостої статті 203, частини першої статті 215 ЦК України правочин, що вчиняється батьками (усиновлювачами) і суперечить правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей, може бути визнаний судом недійсним. Такий правочин є оспорюваним.

За таких обставин вчинення батьками малолітньої дитини певного правочину без попереднього дозволу органу опіки та піклування порушує установлену статтею 177 СК України заборону. Проте сам по собі цей факт не є безумовним підтвердженням наявності підстав для визнання правочину недійсним. Правочин може бути визнано недійсним, якщо його вчинення батьками без попереднього дозволу органу опіки та піклування призвело до порушення права особи, в інтересах якої пред'явлено позов, тобто до звуження обсягу існуючих майнових прав дитини та/або порушення охоронюваних законом інтересів дитини, зменшення або обмеження прав та інтересів дитини щодо жилого приміщення.

Згідно зі статтею 9 Закону України «Про іпотеку» іпотекодавець обмежується в розпорядженні предметом іпотеки, однак має право володіти та користуватись предметом іпотеки відповідно до його цільового призначення, якщо інше не встановлено цим Законом. При цьому ЦК України, як і спеціальний Закон України «Про іпотеку», не містять норм, які б зменшували або обмежували права членів сім'ї власника житла на користування жилим приміщенням у разі передання його в іпотеку.

При вирішенні справ за позовом в інтересах дітей про визнання недійсними договорів іпотеки необхідно в кожному конкретному випадку:

перевіряти в дитини наявність права користування житловим приміщенням на момент укладення оспорюваного договору, а також місце її фактичного постійного проживання;

враховувати добросовісність поведінки іпотекодавців щодо надання документів про права дітей на житло, яке є предметом іпотеки, при укладенні оспорюваного договору;

з'ясувати, чи існує фактичне порушення законних прав дитини внаслідок укладення договору іпотеки.

Відповідно до частин другої-четвертої статті 13 ЦК України при здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб. Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. При здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства.

Отже, якщо власник майна є одночасно законним представником неповнолітньої або малолітньої особи і укладає правочини, які впливають на права дитини, він повинен діяти добросовісно та в інтересах дитини, а інша сторона договору має право очікувати від нього таких дій.

Неправдиве повідомлення батьками, які є одночасно законними представниками неповнолітньої або малолітньої особи, про відсутність прав дитини на майно, що передається в іпотеку, не може бути підставою для визнання іпотеки недійсною за позовом батьків, які зловживали своїми правами законних представників дитини, а може спричинити інші наслідки, передбаченні законодавством, які застосовуються органами опіки та піклування.

Задовольняючи первісні позовні вимоги, суди не врахували, що іпотекодавець не визнавав право проживання дитини в жиллому приміщенні, надавши недостовірну довідку та нотаріально посвідчену заяву про те, що укладення договору іпотеки відповідає інтересам сім'ї та не порушує прав їх малолітньої дитини.

Передбачене статтею 177 СК України, статтею 17 Закону України «Про охорону дитинства» та статтею 12 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» положення про необхідність отримання попереднього дозволу органу опіки і піклування на укладення батьками договору щодо майна, право на яке має дитина, спрямоване на захист майнових прав дітей, тому підставою для визнання недійсним договору щодо майна, право на яке має дитина, за позовом її батьків є порушення майнових прав дитини внаслідок укладення такого договору, а не сам по собі факт відсутності попереднього дозволу органу опіки і піклування на укладення такого договору.

Підставою позовних вимог про визнання договору іпотеки недійсним позивачка зазначила факт відсутності дозволу органу опіки та піклування на укладення такого договору, проте не посилалася на факти порушення майнових прав дитини внаслідок укладення такого договору.

За таких обставин у суду не було підстав для задоволення позову про визнання недійсним іпотечного договору, оскільки його укладення хоч і відбулося без попереднього дозволу органу опіки та піклування, проте не призвело до звуження обсягу, зменшення чи обмеження існуючого права малолітньої на користування житлом.

Отже, у справі, яка переглядається, суди неправильно застосували норми статті 12 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей», статті 17 Закону України «Про охорону дитинства» та статті 177 СК України, що призвело до неправильного вирішення справи, а це відповідно до статті 3604 ЦПК України є підставою для скасування судових рішень, ухвалених у цій справі...».

10. ВЧИНЕННЯ ПРАВОЧИНУ ТИМЧАСОВО НЕДІЄЗДАТНОЮ ОСОБОЮ (ст. 225 ЦК)

1. Аналіз ВССУ окремих питань судової практики, що виникають при застосуванні судами рекомендаційних роз'яснень, викладених у постанові Пленуму Верховного Суду України від 06 листопада 2009 року № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними»:

«... 10. Спірні питання застосування ст. 225 ЦК та доказування (п. 16 ППВСУ № 9)

Правила ст. 225 ЦК поширюються на ті випадки, коли фізичну особу не визнано недієздатною, однак у момент вчинення правочину особа перебувала в такому стані, коли вона не могла усвідомлювати значення своїх дій та (або) не могла керувати ними (тимчасовий психічний розлад, нервові потрясіння тощо).

Для визначення наявності такого стану на момент укладення правочину суд відповідно до ст. 145 ЦПК зобов'язаний призначити судово-психіатричну експертизу за клопотанням хоча б однієї зі сторін. Справи про визнання правочину недійсним із цих підстав вирішуються з урахуванням як висновку судово-психіатричної експертизи, так і інших доказів відповідно до ст. 212 ЦПК.

Розглядаючи справи за позовами про визнання недійсними заповітів на підставі ст. 225, ч. 2 ст. 1257 ЦК, суд відповідно до ст. 145 ЦПК за клопотанням хоча б однієї зі сторін зобов'язаний призначити посмертну судово-психіатричну експертизу. Висновок такої експертизи має стосуватися стану особи саме на момент вчинення правочину.

Відповідно до ст. 225 ЦК правочин, який дієздатна фізична особа вчинила у момент, коли вона не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними, може бути визнаний судом недійсним за позовом цієї особи, а в разі її смерті – за позовом інших осіб, чий цивільні права або інтереси порушені.

З наданих судами першої інстанції матеріалів узагальнень вбачається, що більшість справ про визнання недійсними правочинів у порядку ст. 225 ЦК стосувалися визнання недійсними заповітів.

Розглядаючи спір про визнання правочину недійсним на підставі ст. 225 ЦК – укладення його особою, що не могла в момент вчинення правочину усвідомлювати значення своїх дій та (або) не могла керувати ними, суди для визначення наявності такого стану особи призначали судово-психіатричну експертизу.

Право звернення до суду з позовом про визнання такого правочину недійсним належить зазначеній особі. Лише в разі її смерті позов мають право заявити інші особи, чий права або інтереси порушені.

В основному такі позови пред'являються спадкоємцями особи, яка вчинила правочин. Причинами стану особи, за яких вона не усвідомлювала значення своїх дій або не могла керувати ними, були психічний розлад, фізичні страждання внаслідок хвороби, перебування в стані алкогольного сп'яніння. Встановлення стану особи в момент вчинення правочину є важливою обставиною.

При вирішенні вказаних спорів судам необхідно звертати увагу на стан особи не взагалі, а саме в момент вчинення правочину.

І хоча в цій категорії справ практика є достатньо усталеною, суди допускають деякі помилки, вирішуючи ці питання.

Так, суди першої інстанції іноді ігнорують питання про обов'язковість призначення експертизи у справах, де необхідно встановити психічний стан особи.

Обов'язковість вимог ст. 145 ЦПК щодо призначення судово-психіатричної експертизи при вирішенні спору про визнання недійсним правочину на підставі ст. 225 ЦК, вказує на те, що саме висновок експерта в цьому випадку є належним доказом медичного характеру в розумінні ст. 58 ЦПК.

Згідно зі ст. 1 Закону України від 25 лютого 1994 року № 4038-ХІІ «Про судову експертизу» судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду.

Відповідно до ст. 3 Закону України від 22 лютого 2000 року № 1489-ІІІ «Про психіатричну допомогу» визначена презумпція психічного здоров'я суть якої полягає в тому, що кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах та в порядку, передбачених цим Законом та іншими законами України.

Згідно з постановою ВСУ від 29 лютого 2012 року у справі № 6-9цс12 висновок про тимчасову недієздатність учасника правочину слід робити насамперед на основі доказів, які свідчать про внутрішній, психічний стан особи в момент вчинення правочину. Хоча висновок експертизи в такій справі є лише одним із доказів у справі і йому слід давати належну оцінку в сукупності з іншими доказами, будь-які зовнішні обставини (показання свідків про поведінку особи тощо) мають лише побічне значення для встановлення того, чи

була здатною особою в конкретний момент вчинення правочину розуміти значення своїх дій та (або) керувати ними. Підставою для визнання правочину недійсним за вказаної підстави може бути лише абсолютна неспроможність особи в момент вчинення правочину розуміти значення своїх дій та (або) керувати ними і в основу рішення суду про недійсність правочину не може покладатися висновок експертизи, який ґрунтується на припущеннях.

Постановою ВСУ від 17 вересня 2014 року у справі № 6-131цс14 скасовано судове рішення у справі, предметом позову в якій було визнання недійсним договору купівлі-продажу з направленням справи на новий касаційний розгляд, з тих підстав, що суд не встановив факту неспроможності особи в момент укладення оспореного договору купівлі-продажу квартири розуміти значення своїх дій та (або) керувати ними, вказавши лише, що така її здатність була обмежена.

Крім того, у разі вирішення справ про оспорювання заповітів судам слід враховувати і роз'яснення абзацу другого п. 18 ППВСУ № 7, а саме, що за позовом заінтересованої особи суд визнає заповіт недійсним, якщо він був складений особою під впливом фізичного або психічного насильства, або особою, яка через стійкий розлад здоров'я не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними. Для встановлення психічного стану заповідача в момент складання заповіту, який давав би підставу припустити, що особа не розуміла значення своїх дій і (або) не могла керувати ними на момент складання заповіту, суд призначає посмертну судово-психіатричну експертизу (ст. 145 ЦПК).

Як свідчать матеріали, надані для проведення аналізу, суди першої інстанції здебільшого враховують вищенаведені роз'яснення ППВСУ № 7 та ухвалюють законні й обґрунтовані рішення.

Зокрема, суди правильно виходять з того, що належним та допустимим доказом перебування фізичною особою у стані, коли вона не могла усвідомлювати значення своїх дій та (або) не могла керувати ними, може бути відповідна судово-психіатрична (посмертна судово-психіатрична) експертиза, яка відповідно до ст. 212 ЦПК має оцінюватись судами у сукупності з іншими доказами.

Разом з тим суди не завжди звертають увагу на те, що відповідний висновок експертизи має стосуватись стану особи саме на момент вчинення правочину. Прикладом цього є така справа.

Х.Б. пред'явила позов до Х.О. про визнання недійсними довіреностей. Рішенням Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 24 грудня 2013 року позов задоволено. На це рішення ПАТ КБ «ПриватБанк» подало апеляційну скаргу. Рішенням Апеляційного суду Закарпатської області від 10 липня 2014 року рішення суду першої інстанції скасовано та ухвалено нове рішення про відмову в задоволенні позову. Апеляційний суд зазначив, що акт № 09 амбулаторної судово-психіатричної експертизи стосовно Х.О. не може братися до уваги, оскільки він не стосується того періоду, коли посвідчувались та видавались довіреності. Стосовно акта № 198 стаціонарної комплексної психолого-психіатричної експертизи стосовно Х.Б. від 15 серпня 2012 року, то така проводилася в рамках кримінальної справи і давала відповіді на поставлені слідчим запитання. В цьому акті зазначено, що із серпня 2007 року у психічному стані Х.Б. вперше маніфестували зміни, які виявились у зміні його поведінки, що також є недостатнім доказом абсолютної неспроможності особи в момент вчинення правочину розуміти значення своїх дій та (або) керувати ними...».

2. Також слід враховувати, що експертний висновок є не беззаперечним фактом, а одним із доказів, який повинен оцінюватись у сукупності з іншими доказами у справі.

Наприклад, у п. 44 рішення у справі **“Кривіцький та Кривіцька проти України” ЄСПЛ зазначив наступне:**

«...48. У той же час, оцінюючи доводи заявників, що застосування цих положень у їхній справі було непередбачуваним, Суд зазначає, що їх договір найму було ретроспективно визнано недійсним, як такий, що не мав законних підстав від самого початку, після його десятирічної офіційної реєстрації компетентними органами. Підставою для цього було встановлення того, що власниця квартири, яка ніколи не була офіційно визнана недієздатною

та, як видається, мала самостійний спосіб життя, «не могла розуміти значення своїх дій та контролювати їх» у конкретну дату 1992 року, коли давала дозвіл на проживання заявниці у своїй квартирі. Суд вважає, що такий висновок потребує вагомої доказової бази, беручи до уваги, зокрема, те, що його зробили після смерті власниці квартири на прохання третьої сторони (держави) через 10 років від дати, про яку йдеться. Між тим, в обґрунтуванні суди поклалися виключно на висновок одного експерта, для формулювання якого, як видається, пішло щонайбільше кілька годин і вивчення одного джерела доказів, а саме висновку психіатричної експертизи, проведеної у 2001 році, щодо стану Є.Б. у березні 1993 року (пізнішої дати). Із цього випливає, що за обставин цієї справи така доказова база призвела до гіпотетичної оцінки фактів і в значній мірі завадила передбачуваності застосування законодавчих норм щодо виселення мешканців, які самоправно зайняли жиле приміщення...».

11. УКЛАДЕННЯ ЮРИДИЧНОЮ ОСОБОЮ ПРАВОЧИНУ, ЯКОГО ВОНА НЕ МАЛА ПРАВА ВЧИНЯТИ (ст. 227 ЦК)

1. Учинення правочину без відповідного дозволу (ліцензії) означає, що правочин є оспорюваним. За позовом учасників правочину, а також інших заінтересованих осіб, він може бути визнаний судом недійсним.

2. Техніко-юридичний прийом, коли в нормативно-правовому акті спочатку вживається один термін, а потім у дужках зазначається інший термін, є поширеним. Проте цей прийом використовується не завжди з однаковою метою. Стосовно ч. 1 ст. 227 ЦК слід дійти висновку, що зазначення в дужках ліцензії є наведенням одного з можливих видів дозволів. Чинність ст. 227 ЦК слід поширювати не тільки на правочини, вчинення яких передбачає одержання ліцензії відповідно до Закону «Про ліцензування видів підприємницької діяльності» та правочинів, що підпадають під дію ст. 2 цього Закону (вона передбачає встановлення спеціальними законами ліцензування банківської діяльності, діяльності в галузі телебачення і радіомовлення, виробництва і торгівлі спиртом етиловим, коньячним і плодовим, алкогольними напоями та тютюновими виробами), а й на інші правочини, здійснення яких передбачає отримання відповідного дозволу. Так, здійснення діяльності з розміщення цінних паперів за межами України можливе виключно на підставі дозволу Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (ч. 2 ст. 37 Закону «Про цінні папери та фондовий ринок»).

3. Застосування ст. 227 ЦК утруднюється тим, що відповідно до законодавства ліцензії видаються за загальним правилом не на укладення певних видів правочинів, а на здійснення окремих видів підприємницької діяльності. Тому, безумовно, під дію цієї статті підпадають тільки правочини, за якими реалізуються товари, виконуються роботи чи надаються послуги, тобто безпосередньо здійснюється відповідна підприємницька діяльність. Що стосується правочинів, що укладаються з метою матеріально-технічного забезпечення підприємницької діяльності, яка потребує ліцензування, то вони зазвичай не можуть визначатись недійсними тільки в зв'язку з відсутністю ліцензії. Будь-яка підготовка до підприємницької діяльності, що потребує одержання ліцензії, ще не є підприємницькою діяльністю. Навіть закупівля партії алкогольних напоїв за відсутності ліцензії на відповідний вид підприємницької діяльності не може вважатись порушенням законодавства про ліцензування та бути підставою для визнання правочину недійсним, оскільки такі дії можуть бути кваліфіковані як підготовка до здійснення підприємницької діяльності в майбутньому (після одержання ліцензії чи припинення дії правових норм, що передбачають ліцензування).

4. Визнання недійсним правочину, вчинення якого передбачає одержання ліцензії, тягне за собою наслідки, що передбачені ч. 1 та 2 ст. 216 ЦК: 1) отримане за недійсним правочином підлягає поверненню кожною із сторін іншій стороні; 2) у разі неможливості повернення отриманого в натурі, відшкодовується вартість отриманого за цінами на день відшкодування; 3) винна сторона відшкодовує іншій стороні збитки; 4) сторона, що не мала ліцензії, відшкодовує моральну шкоду, але за наявності особливої умови — якщо вона ввела другу сторону в оману щодо її права на вчинення такого правочину.

5. Зазначення в ч. 2 ст. 227 ЦК про те, що обов'язок відшкодування моральної шкоди покладається на юридичних осіб, не виключає покладення такого обов'язку на фізичних осіб, що є суб'єктами підприємницької діяльності, оскільки до підприємницької діяльності фізичних осіб застосовуються правила щодо підприємницької діяльності юридичних осіб, якщо інше не встановлено законом або не впливає із суті правовідносин (ст. 51 ЦК).

6. Стаття 227 ЦК у частині формулювання підстав недійсності правочину повинна тлумачитись як спеціальна стосовно ч. 1 ст. 203 ЦК. Правила про ліцензування є публічно-правовими. Але вони водночас формулюють і норми цивільного права, що дозволяють вчинення відповідних правочинів за наявності ліцензії та забороняють це за її відсутності. Тому правочин, що вчинений за відсутності ліцензії, якщо закон вимагає її наявності, належить кваліфікувати як такий, що суперечить актам цивільного законодавства. Проте посилання на ч. 1 ст. 203 ЦК у спорах про визнання недійсними правочинів у зв'язку з відсутністю ліцензії було б некоректним, оскільки є спеціальна норма, що поширюється на ці правовідносини.

7. У решті випадків, коли особа вчинила правочин, що заборонений взагалі, заборонений для певного кола суб'єктів, заборонений за відсутності встановленого законом дозволу або суперечить іншим вимогам актів цивільного законодавства, ч. 1 ст. 203 ЦК повинна застосовуватись безпосередньо.